

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه بیرجند

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته تاریخ ایران اسلامی ایران

عنوان:

بررسی مقایسه‌ای وظایف کارگزاران اصفهانی در دوره سلجوقی و صفوی

سمیه سادات سجادی

استاد راهنما

دکتر سید حسین رئیس السادات

استاد مشاور

دکتر علی اکبر جعفری

کلیه حقوق اعم از تکثیر، چاپ، نسخه برداری، اقتباس و... این پایان نامه، متعلق به دانشگاه بیرجند است و هر گونه سوءاستفاده از آن پیگرد قانونی دارد.
نقل مطالب با ذکر ماخذ بلامانع است.

تقدیم به:

خانم جهان پور، معلم بزرگوار و

ستودنیم در سال پنجم دبستان که عشق

به تاریخ را در من شکوفا کرد.

تقدیر و تشکر:

سپاس خدای را که

فرصت‌ها زود گذرند. دو سال پیش، همین روزها بود که در تکاپوی انتخاب استاد راهنما و موضوع رساله بودم و حال پس از گذر روزها و ماه‌ها، دوره کارشناسی ارشد و روزگار تلخ و شیرین پایان نامه نیز به پایان رسید.

اکنون باید چیزی بنویسم:

از جناب آقای دکتر رئیس سادات، در مقام استادی که در طی این دو سال و اندی درس‌ها از ایشان آموختم و امید است از آموخته‌ها بهره‌ها ببرم. همچنین در سمت استاد راهنما مرا در نگارش این پایان نامه راهنما و همراه بودند، صمیمانه سپاس‌گزارم.

از آقای دکتر جعفری که علاوه بر سمت استاد مشاور در این پایان نامه به عنوان الگو و معلم در تمام مراحل زندگی از ایشان یاد خواهم نمود، تشکر و قدردانی می‌نمایم.

و از تمامی کسانی که خواسته و ناخواسته موهبت‌های را به من بازگرداندند، یاد خدا و یقین به حضورش در تمامی لحظات زندگی، صبر و شکیبایی، گذشت و ایثار، دوری از غرور، تکبر و منیت، باور به توانای‌هایم و بسیاری دیگر که سهم من در این مدت بود، تشکر می‌نمایم.

چکیده:

پس از ورود اسلام به ایران از اواسط قرن سوم هجری دولت‌های محلی و نیمه مستقل در ایران قدرت را به دست آوردند. پس از طی دو قرن و گذر از فراز و فرودهای متعدد دولتی فراگیر در ایران پای گرفت. که بنیان‌گذاران این قدرت جدید ترکان صحراگرد و کوچ‌نشینانی بودند که به سلجوقیان معروف شدند. این ترکان هنگامی که به حکومت رسیدند فنون تصرف شهرها را به خوبی می‌دانستند اما مدیریت و تبحر اداری حوزه‌ای را که وسیع‌تر از قلمروی قبایلی بود، نداشتند. آنان برای پیش‌برد این منظور به نیروی ایرانی‌کارسانی که در طی قرون متمادی عهده‌دار امور تشکیلات کشوری بودند، متکی گردیدند. کارگزاران دیوانی که وظایف متعدد کشوری بر عهده‌ای آنان بود از سرتاسر مختلف قلمروی سلجوقی بودند چنان‌که باید گفت کارگزاران اصفهانی همانند کارگزاران خراسانی، جای ویژه‌ای کسب کردند. این افراد با مناصب مختلف و مهمی که در این دوران داشتند وظیفه‌ای خطیر در استمرار قدرت سلجوقی داشتند. و البته گاه سبب زوال بخش‌هایی از حکومت سلجوقی نیز شدند.

از دیگر دولت‌های ایران اسلامی، صفویان بودند که با فاصله‌ی نزدیک به چهار قرن پس از سلاجقه در ایران روی کار آمدند و کارگزاران اصفهانی نقش عمده‌ای در مدیریت و استمرار این حکومت داشتند. هر دو سلسله سلجوقی و صفوی در انتخاب شهر اصفهان به عنوان مقر حکومت و بهره‌گیری از کارگزاران اصفهانی وجه اشتراک دارند. چنان‌که صفویان نیز همانند سلجوقیان در اداره قلمروی خود از کارگزاران کاردان و ماهر بهره بردند. هر دوی این دولت‌ها در دوره‌ای از حکومت خویش برای مدیریت دیوانی و اداری قلمروی خویش وابسته به کارگزاران دیوان‌سالاری بودند که در این میان کارگزاران اصفهانی نیز با توجه به مناصب و مسئولیتی خویش سهم مؤثری داشتند. این پژوهش در نظر دارد تا با بررسی نقش کارگزاران اصفهانی در دولت سلجوقی و صفوی و مقایسه کارگزاران، به نقاط ضعف و قوت مدیریت دو دولت مذکور و ر نهایت به پیشرفت و یا زوال این دو دولت از منظر نقش کارگزاران بپردازد.

واژگان کلیدی: اصفهان، کارگزاران، دولت سلجوقی، دولت صفوی.

فهرست مطالب

عناوین صفحه

فصل اول: کلیات

- ۱-۱- شرح مسأله پژوهش: ۱
- ۲-۱- ضرورت‌های پژوهش ۲
- ۳-۱- اهداف پژوهش ۳
- ۴-۱- سؤالات پژوهش ۳
- ۵-۱- فرضیات پژوهش ۳
- ۶-۱- بررسی پیشینه پژوهش ۳
- ۷-۱- روش پژوهش ۴
- ۸-۱- تعریف‌های عملیاتی ۵
- ۹-۱- کاربردهای پژوهش و استفاده کنندگان از نتایج پژوهش ۵
- ۱۰-۱- معرفی و نقد منابع ۵
- ۱-۱۰-۱- بررسی منابع دوره سلجوقی ۶
- ۲-۱۰-۱- بررسی منابع دوره صفوی ۱۰

فصل دوم : موقعیت و جایگاه اصفهان از ابتدا تا پایان دوره صفویه:

- مدخل ۱۸
- ۱-۲- جایگاه و موقعیت اصفهان در دوره باستان ۱۸
- ۲-۲- فتح اصفهان به دست مسلمین ۲۴
- ۳-۲- اصفهان در دوران خلافت عباسی ۲۵

۲-۴- اصفهان در دوره آل بویه ۲۶

۲-۵- اصفهان در دوره سلجوقیان ۳۱

۲-۶- اصفهان از سقوط بغداد تا برآمدن صفویان ۳۹

۲-۷- اصفهان در عصر صفویان ۴۴

۲-۸- نتیجه فصل ۵۴

فصل سوم: کارگزاران اصفهانی در دوره سلجوقی:

مدخل ۵۶

۳-۱- مفضل بن عبدالرزاق ۵۶

۳-۲- اسماعیل کاشانی ۵۷

۳-۳- احمد بن ابوالفضل کاشانی ۵۸

۳-۴- علی بن حسین اردستانی ۶۰

۳-۵- کامل بن کافی اصفهانی ۶۰

۳-۶- مؤیدالدین ابواسماعیل طغرای ۶۱

۳-۷- علی بن احمد سمیرمی ۶۲

۳-۸- انوشروان بن خالد کاشانی ۶۴

۳-۹- احمد بن حامد ۶۹

۳-۱۰- عزالملک بن کافی اصفهانی ۷۲

۳-۱۱- مؤیدالدین مرزبان اصفهانی ۷۳

۳-۱۲- علی بن ابی الرجاء جرباذقانی (گلپایگانی) ۷۳

۳-۱۳- محمد بن علی اصفهانی ۷۴

- ۱۴-۳- فخرالدین بن معین‌الدین کاشانی ۷۵
- ۱۵-۳- عزالدین کاشی ۷۷
- ۲-۳- خاندان آل خجند ۷۸
- ۱-۲-۳- ابوبکر خجندی ۷۹
- ۲-۲-۳- ابومظفر بن محمد بن ثابت خجندی ۸۰
- ۳-۲-۳- عبداللطیف بن محمد بن ثابت خجندی ۸۰
- ۴-۲-۳- مسعود بن محمد بن ثابت خجندی ۸۱
- ۵-۲-۳- احمد بن محمد خجندی ۸۱
- ۶-۲-۳- صدرالدین ابولقاسم عبداللطیف بن محمد عبداللطیف بن محمد بن ثابت ۸۱
- ۷-۲-۳- صدرالدین محمد بن عبداللطیف خجندی ۸۱
- ۸-۲-۳- صدرالدین محمود بن عبداللطیف بن محمد بن عبداللطیف محمد بن ثابت ۸۲
- ۳-۳- خاندان آل صاعد ۸۳
- ۱-۳-۳- صاعد بن محمد اصفهانی ۸۳
- ۲-۳-۳- رکن‌الدین ابوالعلا صاعد بن مسعود ۸۳
- ۴-۳- فرایند راهیابی کارگزاران اصفهانی در حکومت سلجوقیان ۸۴
- ۵-۳- کارگزاران اصفهانی در دیوان‌سالاری سلجوقی و خدمات آنان ۹۲

فصل چهارم: کارگزاران اصفهانی در دوره صفویه:

- مدخل ۹۵
- ۱-۴- روند سیاسی شدن صفویه ۹۵
- ۲-۴- منصب و کالت ۹۸

- ۱۰۰ ۱-۲-۴- یار احمد خوزانی اصفهانی
- ۱۰۹ ۲-۲-۴- میرزا شاه حسین اصفهانی
- ۱۱۹ ۳-۴- منصب وزارت
- ۱۲۲ ۱-۳-۴- احمد بیک نور کمال اصفهانی
- ۱۲۳ ۲-۳-۴- امیر سعدالدین عنایت خوزانی اصفهانی
- ۱۲۴ ۳-۳-۴- میرزا شکرالله اصفهانی
- ۱۲۵ ۴-۳-۴- میرزا سلمان جابری
- ۱۴۰ ۵-۳-۴- میر قوام‌الدین حسین اصفهانی
- ۱۴۱ ۶-۳-۴- میرزا شاه ولی اصفهانی
- ۱۴۲ ۷-۳-۴- سید حسین حسینی
- ۱۵۰ ۴-۴- منصب صدر
- ۱۵۴ ۱-۴-۴- قاضی محمد کاشانی
- ۱۵۶ ۲-۴-۴- میر قوام‌الدین حسین اصفهانی
- ۱۵۷ ۳-۴-۴- میر معزالدین محمد اصفهانی
- ۱۵۸ ۴-۴-۴- شاه تقی‌الدین محمد اصفهانی
- ۱۵۹ ۵-۴-۴- غیاث‌الدین محمد اصفهانی
- ۱۶۰ ۶-۴-۴- شاه عنایت‌الله اصفهانی
- ۱۶۱ ۷-۴-۴- میر جلال‌الدین حسین صلائی اصفهانی
- ۱۶۲ ۸-۴-۴- میرزا رضی
- ۱۶۳ ۹-۴-۴- میر صدرالدین محمد

- ۱۶۳ ۱۰-۴-۴ - میرزا رفیع‌الدین
- ۱۶۴ ۱۱-۴-۴ - میرزا رفیع شہرستانی
- ۱۶۴ ۱۲-۴-۴ - میرزا قوام‌الدین محمد
- ۱۶۴ ۵-۴ - منصب شیخ‌الاسلام و ملاباشی
- ۱۶۷ ۱-۵-۴ - میرزا شاہ تقی واحد
- ۱۶۷ ۲-۵-۴ - میر محمد صفی
- ۱۶۷ ۳-۵-۴ - افضل الفقہاء نور محمد
- ۱۶۸ ۴-۵-۴ - محمد بن حسین عبدالصمد حارثی
- ۱۶۸ ۵-۵-۴ - میرزا شاہ قاضی شیخ‌السلام اصفہانی
- ۱۶۸ ۶-۵-۴ - شمس میرزا محمد باقر امامی اصفہانی
- ۱۶۹ ۷-۵-۴ - محمد باقر مجلسی
- ۱۷۳ ۸-۵-۴ - میر محمد صالح بن میر عبدالواسع حسینی خاتون آبادی
- ۱۷۴ ۹-۵-۴ - میر محمد حسین خاتون آبادی
- ۱۷۶ ۶-۴ - منصب قضاوت
- ۱۷۸ ۱-۶-۴ - مولانا نورالدین محمد
- ۱۷۸ ۲-۶-۴ - قاضی معزالدین اصفہانی:
- ۱۷۹ ۷-۴ - منصب تولیت آستان قدس و مقابر متبرکہ
- ۱۸۰ ۱-۷-۴ - خواجہ افضل‌الدین محمد تُرکہ
- ۱۸۰ ۲-۷-۴ - خلیفہ اسداللہ صفہانی
- ۱۸۱ ۳-۷-۴ - میرزا ابوالقاسم اصفہانی

- ۱۸۲ ۴-۷-۴- رضا قلی بیک اصفهانی
- ۱۸۲ ۴-۷-۵- میرزا جلال شهرستانی
- ۱۸۲ ۴-۷-۶- میر صفی‌الدین محمد نائینی
- ۱۸۲ ۴-۷-۷- میرزا محسن اصفهانی
- ۱۸۳ ۴-۷-۸- میرزا مسعود جابری
- ۱۸۳ ۴-۷-۹- میرزا داود
- ۱۸۴ ۴-۷-۱۰- میرزا عبدالله اصفهانی
- ۱۸۴ ۴-۷-۱۱- میرزا محمد علی اصفهانی
- ۱۸۵ ۴-۷-۱۲- بدر شرف بیگم مرعشی حسینی اصفهانی
- ۱۸۵ ۴-۷-۱۳- میر ابوطالب اصفهانی امامی
- ۱۸۶ ۴-۸-۸- منصب وزیر ایالات
- ۱۸۶ ۴-۸-۱- نورالدین محمد اصفهانی
- ۱۸۷ ۴-۸-۲- خواجه ضیاء‌الدین سلمانی اصفهانی
- ۱۸۷ ۴-۸-۳- شاه عنایت‌الله اصفهانی
- ۱۸۸ ۴-۸-۴- میرزا احمد کفرانی اصفهانی
- ۱۸۹ ۴-۸-۵- میرزا عطالله اصفهانی
- ۱۹۰ ۴-۸-۶- خواجه قاسم سودانی اصفهانی
- ۱۹۰ ۴-۸-۷- مسیحا خواجه روح‌الله اصفهانی
- ۱۹۱ ۴-۸-۸- تاجا میرزا حسن
- ۱۹۱ ۴-۸-۹- میرزا هدایت‌الله

- ۱۹۲..... ۴-۸-۱۰- میر فضل‌الله شهرستانی
- ۱۹۲..... ۴-۸-۱۱- میرزا حسن علی اصفهانی
- ۱۹۳..... ۴-۸-۱۲- میرزا عنایت‌الله اصفهانی
- ۱۹۳..... ۴-۸-۱۳- میرزا عبدالله اصفهانی
- ۱۹۴..... ۴-۸-۱۴- میرزا تقی دولت‌آبادی
- ۱۹۴..... ۴-۸-۱۵- آقا زمان اصفهانی
- ۱۹۴..... ۴-۸-۱۶- احمد بیک اصفهانی
- ۱۹۴..... ۴-۸-۱۷- میرزا هدایت‌الله جابری
- ۱۹۵..... ۴-۸-۱۸- میرزا اسماعیل بغاتی
- ۱۹۵..... ۴-۹-۹- منصب ناظر بیوتات
- ۱۹۶..... ۴-۹-۱- قاضی عماد اصفهانی
- ۱۹۶..... ۴-۹-۲- محمد علی بیک اصفهانی
- ۲۰۰..... ۴-۹-۳- میرزا محسن وزرنه اصفهانی
- ۲۰۱..... ۴-۹-۴- زمان بیک کاشانی
- ۲۰۱..... ۴-۱۰-۱- منصب کلانتر
- ۲۰۲..... ۴-۱۰-۱- خاندان روغنی
- ۲۰۴..... ۴-۱۰-۲- میر جعفر کاشی
- ۲۰۴..... ۴-۱۰-۳- میرزا ابوالمعالی
- ۲۰۴..... ۴-۱۰-۴- میرزا محمد رفیع جابری
- ۲۰۵..... ۴-۱۰-۵- میرزا محمد تقی

- ۲۰۵.....۴-۱۰-۶- محمد علی جابری
- ۲۰۶.....۴-۱۱- منصب نقابت یا رئیس سادات
- ۲۰۷.....۴-۱۱-۱- محمد امین اصفهانی
- ۲۰۷.....۴-۱۲- منصب استیفاء
- ۲۰۸.....۴-۱۲-۱- مولانا شمس‌الدین اصفهانی و امیر یار احمد خوزانی اصفهانی
- ۲۰۹.....۴-۱۲-۲- میر سید شریف شهرستانی
- ۲۰۹.....۴-۱۲-۳- میر مسعود گلپایگانی
- ۲۰۹.....۴-۱۲-۴- خواجه شاه حسین کاشی
- ۲۰۹.....۴-۱۲-۵- خواجه ملک محمد اصفهانی
- ۲۱۰.....۴-۱۲-۶- خواجه قاسم نطنزی
- ۲۱۰.....۴-۱۲-۷- میر غیاث‌الدین محمود اصفهانی
- ۲۱۰.....۴-۱۲-۸- میرزا شکرالله اصفهانی
- ۲۱۲.....۴-۱۲-۹- محمد حسین اصفهانی
- ۲۱۲.....۴-۱۲-۱۰- میر ابوالفتوح شهرستانی اصفهانی
- ۲۱۲.....۴-۱۲-۱۱- میرزا فتح الله اصفهانی
- ۲۱۳.....۴-۱۲-۱۲- میر شاه قاضی اصفهانی
- ۲۱۴.....۴-۱۲-۱۳- خواجه علی اکبر اصفهانی
- ۲۱۴.....۴-۱۲-۱۴- قواما محمدا اصفهانی
- ۲۱۷.....۴-۱۲-۱۵- آقا محمد مستوفی
- ۲۱۸.....۴-۱۲-۱۶- شاه علی دولت‌آبادی و برادرش میرزا علی

- ۲۱۹-۴-۱۷- میرزا قاسم اصفهانی ۲۱۹
- ۲۱۹-۴-۱۸- میرزا محسن ورزنه اصفهانی ۲۱۹
- ۲۲۰-۴-۱۹- میرزا سعید ۲۲۰
- ۲۲۰-۴-۲۰- میرزا صدرالدین محمد جابری ۲۲۰
- ۲۲۰-۴-۲۱- خواجه شکرالله ۲۲۰
- ۲۲۰-۴-۲۲- میر ابوتراب نطنزی ۲۲۰
- ۲۲۰-۴-۲۳- اسد نطنزی ۲۲۰
- ۲۲۰-۴-۲۴- خواجه محمد قاسم نطنزی ۲۲۰
- ۲۲۱-۴-۲۵- خواجه محمد امین ۲۲۱
- ۲۲۱-۴-۲۶- میرزا باقر اصفهانی ۲۲۱
- ۲۲۱-۴-۲۷- میرزا صالح اصفهانی ۲۲۱
- ۲۲۱-۴-۲۸- میرزا محسن اصفهانی ۲۲۱
- ۲۲۱-۴-۲۹- میرزا شریف ۲۲۱
- ۲۲۲-۴-۳۰- میر غیاث‌الدین علی اصفهانی ۲۲۲
- ۲۲۲-۴-۳۱- میرزا محمد شفیع ۲۲۲
- ۲۲۲-۴-۳۲- میرزا محمد داود ۲۲۲
- ۲۲۳-۴-۱۳- منصب طبابت ۲۲۳
- ۲۲۴-۴-۱۳-۱- ذوالنون طبیب اصفهانی ۲۲۴
- ۲۲۵-۴-۱۳-۲- مولانا رکن‌الدین مسعود کاشانی ۲۲۵
- ۲۲۵-۴-۱۳-۳- حکیم نورالدین کاشی ۲۲۵

- ۲۲۵..... ۴-۱۳-۴- غیاث‌الدین علی کاشی
- ۲۲۶..... ۴-۱۳-۵- حکیم سیف‌الدین مظفر کاشی
- ۲۲۶..... ۴-۱۳-۶- شمس‌محمد کاشی
- ۲۲۶..... ۴-۱۳-۷- حکیم شفایی صفاهانی
- ۲۲۷..... ۴-۱۳-۸- حکیم علی کاشانی
- ۲۲۷..... ۴-۱۳-۹- حکیم سیفائی کاشی
- ۲۲۷..... ۴-۱۳-۱۰- حکیم شمس‌کاشی
- ۲۲۸..... ۴-۱۳-۱۱- میرزا قاضی شیخ‌الاسلام اصفهانی
- ۲۲۸..... ۴-۱۴-۱- منصب منشی و مجلس نویس
- ۲۳۰..... ۴-۱۴-۱- آقا طاهر نطنزی
- ۲۳۲..... ۴-۱۵-۱- مناصب لشکری
- ۲۳۳..... ۴-۱۵-۱- منصب تفنگچی آقاسی
- ۲۳۳..... ۴-۱۵-۱-۱- میر فتح اصفهانی و فرزندش میر فتح ثانی

فصل پنجم: مقایسه‌ای وظایف کارگزاران اصفهانی در دوره سلجوقی و صفوی:

- ۲۴۱..... مدخل
- ۲۴۳..... ۵-۱- وظایف وزیر در دوره سلجوقی
- ۲۵۴..... ۵-۲- وظایف وزیر در دوره صفوی
- ۲۵۵..... ۵-۳- مقایسه‌ای وظایف کارگزاران اصفهانی در دیوان وزارت در دوره سلجوقی و صفوی
- ۲۶۵..... ۵-۴- وظایف دیوان استیفاء در دوره سلجوقی
- ۲۶۶..... ۵-۵- وظایف دیوان استیفاء در دوره صفوی

۲۶۷	۵-۶- مقایسه‌ای وظایف کارگزاران اصفهانی در دیوان استیفاء در دوره سلجوقی و صفوی
۲۶۸	۵-۷- وظایف دیوان دارالانشاء در دوره سلجوقی
۲۷۱	۵-۸- وظایف دیوان دارالانشاء و منشی‌الممالک در دوره صفوی
۲۷۳	۵-۹- مقایسه‌ای وظایف کارگزاران اصفهان در دیوان دارالانشاء در دوره سلجوقی و صفوی
۲۷۴	۵-۱۰- وظایف دیوان قضاوت در دوره سلجوقی
۲۷۹	۵-۱۱- وظایف دیوان قضاوت در دوره صفوی
۲۸۰	۵-۱۲- مقایسه‌ای وظایف کارگزاران اصفهانی در منصب قضاوت در دوره سلجوقی و صفوی:
۲۸۴	۵-۱۳- برخی دیگر از وظایف و عملکرد کارگزاران اصفهانی در دوره سلجوقی و صفوی
۲۹۲	سخن آخر
	فهرست جداول
۷۷	جدول ۱-۳ کارگزاران اصفهانی در دوره سلجوقی
۲۳۹	جدول ۱-۴ تعداد کارگزاران اصفهانی در مناصب دیوانی دوره سلجوقی و صفوی
۳۰۲	فهرست منابع و مأخذ
	چکیده انگلیسی

مقدمه:

سلجوقیان از قرن پنجم هجری و صفویان از قرن دهم هجری در ایران قدرت را به دست گرفتند. این دو دولت بزرگ و تأثیرگذار در تاریخ ایران به منظور اداره قلمروی که هر روز وسعت بیشتری پیدا می‌کرد به کارگزارانی ورزیده، مجرب و نیروی ماهر و کاردان نیاز داشتند. سلاجقه با توجه به آن که از قبایل ترک آسیای مرکزی بودند و در واقع از نظر اجتماعی هنوز در مرحله عشیره‌ای زندگی می‌کردند تجربه‌ی مدیریتی در سطح کلان را نداشتند. صفویان نیز به دلیل بنیان‌گذاری دولتی فراگیر و ملی و با رویکرد شیعی- ایرانی، مجبور بودند از کارگزارانی ایرانی و شیعی در تشکیلات اداری و دیوان‌سالاری خود بهره ببرند.

در دولت سلجوقی نیروی دیوانی و کارگزاران حکومتی از دو منطقه‌ی جغرافیایی متفاوت تأمین می‌شد؛ خراسان و عراق. تا زمانی که خواجه نظام‌الملک طوسی امور اداری و دیوان‌سالاری سلجوقی را در ید قدرت خود داشت و به تأکید و اصرار او، به وفور حضور خراسانیان را در امور دیوانی می‌توان دید. او در "سیاست‌نامه" نیز به این امر اشاره کرده تا از سپردن امور مملکتی به عراقیان بپرهیزند زیرا که امور به تباهی کشیده می‌شود. با این وجود، در همین زمان نیز بهره‌وری از نیروی عراقی هر چند به صورت مختصر در مقابل خراسانیان صورت می‌پذیرفت. با مرگ خواجه نظام‌الملک در سال ۴۸۵ ه. ق. و پس از چندی مرگ ملک‌شاه، شروع درگیری‌ها و اختلافات میان مدعیان قدرت تغییر و تحولی چشمگیر در اداره قلمرو دولت سلجوقی به وجود آورد که این تغییر در به کارگیری کارگزاران نیز دیده می‌شود. از این زمان به بعد، سمت توجه به سوی عراقیان است. کارگزاران و دیوان‌سالاران عراقی فرصت پیدا نمودند تا در عرصه‌ی مدیریت قلمرو سلجوقی وارد شوند و توانمندی و تجربه‌ی خود را در روزگار سخت و آشفته حاکمیت سلاجقه به کار بندند هر چند در آن دوره نیز از به کارگیری کارگزاران خراسانی گریزی نبود.

در دوره صفویان نیز می‌توان، به کارگیری نیروهای ایرانی دیوانی و اهل قلم را در اداره امور مملکتی دید. در این دوره دیگر سخنی از دیوان‌سالاران عراقی و خراسانی نبود و افراد بسیاری از مناطق مختلف قلمرو صفویه این فرصت را یافتند تا توان و تجربه خود را در مدیریت دولت صفوی به کار برند. یکی از وجوه مشترک این دو دوره این است که هم در دوره سلجوقی و نیز دوره صفوی، برخی از کارگزاران امور دیوانی و کارگزاران حکومتی، اصفهانی بودند. کارگزاران اصفهانی در این دو دوره به ویژه در دوره صفوی، حضوری فعال و مستمر داشتند و در اداره قلمرو این حکومت وظایف متعددی بر عهده گرفتند.

از مهم‌ترین دلایل انتخاب کارگزاران اصفهانی در این دو دوره و البته در برخی ادوار دیگر می‌توان انتخاب اصفهان به عنوان مقر حکومت و پایتخت کشور اشاره کرد. به هر حال با همه‌ی اختلافات و تمایزاتی که بین دولت سلجوقی و صفوی مشاهده می‌شود، حضور کارگزاران اصفهانی به عنوان یک فصل مشترک در مدیریت دیوان‌سالاری و همکاری با سلاطین سلجوقی و پادشاهان صفوی پررنگ است و اصفهان به عنوان یکی از پایتخت‌های این دو سلسله، فرصت یافت تا بر اعتبارات خود بیفزاید. این دو عامل انتخاب اصفهان به عنوان مقر حکومت این دو سلسله و حضور کارگزاران اصفهانی در ساختار اداری و اجرایی کشور که البته در درون خود تفاوت‌هایی نیز داشت منجر به این شد که اصفهان از موقعیتی ممتاز برخوردار گردد.

نظر به اهمیت بررسی کارکرد و نقش کارگزاران اصفهانی در این دو دوره مهم از حیات تاریخی اصفهان، این پژوهش با هدف بررسی مقایسه‌ای وظایف کارگزاران اصفهانی در این دو دولت تدوین شده است. این پژوهش به لحاظ ساختاری در شش فصل و به ترتیب زیر تدوین شده است.

فصل اول با عنوان کلیات می‌باشد که شامل شرح مسئله پژوهشی، ضرورت‌های پژوهشی، اهداف پژوهش، سؤالات، چارچوب نظری، فرضیات، بررسی پیشینه‌ی تحقیق خواهد بود. روش تحقیق و معرفی و نقد منابع تاریخ سلسله‌ی سلجوقیان و صفویان نیز از موضوعات قابل بحث در این فصل می‌باشد.

در فصل دوم، چشم‌انداز جایگاه اصفهان به عنوان یکی از بخش‌های مهم قلمرو ایران از دوره باستان تا روزگار صفویه مورد بررسی قرار گرفته است. البته به نقش اصفهان در تربیت کارگزاران ویژه اشاره شده است.

فصل سوم، به شناخت و معرفی کارگزاران اصفهانی در دوره سلجوقی اختصاص یافته است. در این فصل به وظایف کارگزاران و اقدامات آن‌ها در این دولت پرداخته شده است. در پرتو این بحث، با توجه به مسئولیت و وظایفی که هر یک از کارگزاران اصفهانی داشتند، نگاهی به مقام و منصب آنان نیز شده است.

فصل چهارم به شناخت و معرفی کارگزاران اصفهانی در دوره صفوی پرداخته شده است. در این فصل کارگزاران از منظر جایگاه و وظایف دیوان‌سالاری و مناصبی که در دولت صفوی داشتند مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند.

در فصل پنجم پژوهش با بررسی وظایف کارگزاران اصفهانی در دوره سلجوقی و صفوی به تبیین و تحلیل وظایف این کارگزاران در اعتلا و انحطاط این دو دولت پرداخته شده است. در همین راستا و ادامه این فصل، تفاوت‌ها و تمایزات وظایف کارگزاران و تأثیر آنان در روند قدرت با تأکید بر عملکرد کارگزاران اصفهانی در دولت سلجوقی و صفوی بررسی شده است. و در ادامه با توجه به چارچوب نظری تقابل به بررسی و تحلیل و نتایج آن بر عملکرد کارگزاران اصفهانی و تأثیر آن در حضور آن‌ها در در دو حکومت سلجوقی و صفوی پرداخته شده است.

نتیجه‌گیری و بررسی سؤالات و فرضیات تحقیق نیز به عنوان آخرین قسمت رساله، ضمن بررسی یافته‌های تحقیق، تحلیل جامعی از مباحث مطرح شده را ارائه می‌نماید. انجام این پژوهش به دلایل چندی از دشواری‌های خاص برخوردار بود. بررسی دو دوره از تاریخ ایران، تأکید بر بررسی مقایسه‌ای، محدودیت منابع و به ویژه در مورد معرفی چهره‌ها و افراد، فقدان کار و نمونه‌های مشابه که می‌توانست الگوی اولیه این پژوهش باشد و مواد دیگر، مهم‌ترین این مشکلات و دشواری‌ها بود که به